

ՀՀ ԳԱԱ ՄՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍԻՏՈՒՏ

ՀՀ ՍՓՅՈՒՌԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՈՒԽԲԵՆ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

ԱԿՆԱՐԿ ՍՏԱՄԲՈՒԼԻ

ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ

(1920-ականներից մինչև մեր օրերը)

Երևան

ՎԱՐ – Պրինտ 2010

National Academy of Sciences of The Republic of Armenia
Institute of Oriental Studies
Ministry of Diaspora

Ruben Melkonyan

**Review of History of the Armenian
Community in Istanbul
(1920-till present days)**

Yerevan
VMV-Print 2010

ՀՏԴ 941 (479.25)

ԳՄԴ 63.3 (2Հ)

Մ 537

ԵՊԴ Գրադարան

SU201561

227 284

Գիրքը հրատարակվում է ՀՀ ԳԱԱ
Արևելագիտության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Ուսումնասիրությունը կատարվել է
ՀՀ Սփյուռքի նախարարության
տրամադրած դրամաշնորհից:

Գրքի տպագրությունն իրականացվել է
Հայ Առաքելական եկեղեցու Գուգարաց թեմի առաջնորդ,
Գերաշնորհ տեր Սեպոս Եպիսկոպոս Շուշյանի մեկնասուրյամբ:

Պատասխանատու Խմբագիր
պ.գ.դ., պրոֆ. Ռուբեն Սաֆրաստյան

Սելյոնյան Ռուբեն

Մ 537 Ակնարկ Ստամբուլի հայ համայնքի պատմության (1920-ական-
ներից մինչև մեր օրերը) /Ռ. Սելյոնյան; Պատ. խմբ.՝ Ռ. Սաֆ-
րաստյան; ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստ.; ՀՀ Սփյուռքի նա-
խարար. - Եր.: ՎՄՎ Պրինտ, 2010. - 104 էջ:

Սույն ուսումնասիրության շրջանակներում Հայաստանի Հան-
րապետությունում առաջին անգամ թանության են առնվազան Ստամբուլի
հայ համայնքի 20-րդ դարի պատմության և արդի մի շարք կարևոր
խնդիրները: Հատուկ ուշադրություն է դարձվում Պոլսո Հայոց պատ-
րիարքության, դպրոցների, ինչպես նաև համայնքային կալվածքների
հետ առնչվող հարցերին: Քննության է առնվազան հանրապետական
թուրքիայի իշխանությունների քաղաքականությունը տեղի հայության
նկատմամբ: Նախատեսվում է մասնագետների, ուսանողների, ինչպես
նաև ընթերցողների լայն շրջանակի համար:

ՀՏԴ 941 (479.25)

ԳՄԴ 63.3 (2Հ)

ISBN 978-9939-60-045-1

© Ռ. Սելյոնյան 2010

Երևանի Հայ և Մարի Իշմիրյան գրադարան

Sarkis and Marie Ishmryan Library of YSU

Բиблиотека ЕГУ им. Саркиса и Мари Ишмурянанов

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Հայաստանի և Թուրքիո հայության միջև 100 տարվա խարպած հոգևոր և մշակութային կյանքը վերատիմ կամրջելու անկեղծ ու բարի ցանկությամբ՝ սիրով ստանձնեցի սույն գրքի տպագրության մեկենասությունը ի հիշատակ իմ ծնողաց՝ ԱԴՀ-ՅԱՍԱՆՑԻ ՍԱՐԳԻՍ ԵՎ ՌԻՒՖԱՅԻ ՎԱՐԴԱՆՈՒԾ ՉՈՒԼԶ-ՅԱՆ ԱՄՈՒՏԻՆՆԵՐԻ, և առ ի պահճացում հիշատակի պատմական Հայաստանի տարածքում 1915 թվականի ցեղասպանությունից մազապուրծ, գավառի բեկված ու ճղատված քրիստոնյա հայության, ովքեր տասնամյակներ շարունակ իրենց բնօրրանում իրավագրկված, ունեցրկված, Հայ ինքնությունն ու հավատքը հոգիներում անթեղած, ջերմեռանդ աղոքքներով անվերջ Աստծո ողորմածությանը ապավիճած, սակայն քաջարար իրենց ազգային գիտակցությանը հավատարմորեն կառչած մեր ազնվագույն եղբայրներն են:

Մեր նպատակն է՝ սույն գրքի միջոցով Հայաստանի և Սփյուռքի մեր հայրենակիցներին բավարար տեղեկատվությամբ ճանաչելի դարձնել Թուրքիո հայ իրականությունը, նրանց հոգենտավոր մաքառումները, պատմական, մշակութային, հոգևոր, կրթական, եկեղեցական ասպարեզներում ունեցած դերակատարությունն ու հայ աշխարհին բերած ակնառու և ծանրակշիռ նպաստը:

Թուրքիայի բռնապետական, ազգայնական իշխանությունների կողմից քուրքահայությունն ըստ արժանվույն գնահատանքի և ուշադրության թեև չի արժանացել ու հաճախ էլ հալածվել է, սակայն անուրանալի փաստ է հայության մեծ ավանդն այդ երկրի տարբեր ոլորտներում:

Գիրքը ՀՀ անկախությունից ի վեր Թուրքիո Հանրապետության հայության մասին գրված առաջին աշխատությունն է, որ իրեն համեստ հուշակորող ընծայվում է նրանց խնկելի հիշատակին, ովքեր, անասելի զրկանքներ կրելով հանդերձ, մնացին ՀԱՅ: Հուսով ենք՝ այն լայն պատկերացում և գիտելիքներ կա-

դորոյի հետաքրքրասեր դասախոսներին, ուսուցիչներին և ուսումնատենօն ուսանողությանը:

Մեր հայրական սերը, զնահատանքն ու օրինությունն ենք բերում գրքի հեղինակ՝ Երևանի պետական համալսարանի արևելագիտության ֆակուլտետի դեկանի տեղակալ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ տիար Ռուբեն Մելքոնյանին, որ խոնարհաբար ստանձնեց և անխոնջ ու համակողմանի ուսումնասիրությամբ, բազմաբովանդակ թեմաներով հարստացրեց սույն աշխատությունը:

Օրինությամբ՝

Սեպուհ Եպիսկոպոս Չուջյան
Առաջնորդ Գուգարաց թեմի

ԱՐԱՋԱԲԱՆ

Բուն Հայաստանից դրւս գտնվող հայկական գաղթօջախ-ների խնդիրները միշտ էլ գտնվել են տարրեր գիտնականների, ուսումնասիրողների ուշադրության կենտրոնում։ Դարերի ընթացքում Ստամբուլում (Պոլսում) ծևափորվել է յուրահատուկ և կարևոր հայկական գաղթօջախ, որը մեր օրերն է հասել զգալիութեն վերափոխված և նորանոր խնդիրներով։ Ստամբուլի հայ համայնքի մասին կան բարձրարժեք աշխատություններ¹, որոնցով հստակ պատկերացում ենք կազմում անցյալում համայնքի վիճակի և կյանքի վերաբերյալ, սակայն այսօրվա Ստամբուլի հայերի խնդիրներին նվիրված համապարփակ ուսումնասիրություն Հայաստանում դեռևս չէր արվել։ Հայաստանի և աշխարհասիրությունը հայերին Ստամբուլի հայության այսօրվա խնդիրները համառոտ ներկայացնելու համար էլ ծեռնարկել ենք սույն ուսումնասիրությունը։ Այն չի հավակնում լինել ամբողջական, այլ նախնական պատկերացում է տալիս ստամբուլահայ համայնքի այսօրվա վիճակի մասին։

Այս գիրքը, ըստ էության, 2009թ. տպագրված «Ստամբուլի հայ համայնքի արդի իրավիճակը» (հեղինակներ՝ Արսեն Ավագյան, Ռուբեն Մելքոնյան) գրքի լրամշակված և բարեփոխված տարրերակն է։ Ստամբուլի հայ համայնքի այսօրվա վիճակի ուսումնասիրությունը կարևորել էր Հայաստանի Հանրապետության Սփյուռքի նախարարությունը, որի տրամադրած դրամաշնորհով էլ անցկացվեց ուսումնասիրությունը։ Սակայն 2009թ. տպագրված գրքի սահմանափակ քանակը և լրամշակման կարիքն օրակարգային դարձրեցին ուսումնասիրության վերանայումն ու վերահրատարակումը։ Այդ գործում ստացանք Հայ Առաքելական Եկեղեցու Գուգարաց թեմի առաջնորդ, Գերաշնորհ տեր Սեպուհ Եպիսկոպոս Չուզյանի պատրաստակամ աջակ-

¹ Այդ աշխատությունների շարքում հատկապես ցանկանում ենք առանձնացնել Յ. Սիրունու «Պոլիս եւ իր դերը» քառահատոր գիրքը՝ տպագրված Բեյրութում և Անթիլիասում 1965-1988 թվականներին։

ցությունը, և հենց նրա մնկենասությամբ էլ տպագրվեց սույն գիրքը: Սակայն Սեպուհ Սրբազնը համես եկավ ոչ միայն որպես մեկենաս, այլև, որ ավելի կարևոր է, գիտական խորհրդատու: Սրբազն հոր արժեքավոր վիտուղություններն ու կողմնորոշիչ առաջարկությունները մեծապես հարստացրեցին աշխատանքը, որի համար հայտնում ենք մեր շնորհակալությունը: Հատուկ շնորհակալություն ենք հայտնում պատմական գիտությունների լուկսոր, ՀՀ ԱԳՆ Թուղթիայի բաժնի ղեկավար Արտեն Ավագյանին, որը սիրահոժար մեզ տրամադրեց Ստամբուլի հայկական համայնքի կալվածքներին, տնտեսական կյանքին, կրթական խնդիրներին վերաբերող իր հեղինակած նյութերը, որոնք ամբողջությամբ կամ մասնակի տեղ են գտել սույն գրքում: Աշխատանքը կատարելիս իրենց արժեքավոր խորհուրդներով, ինչպես նաև գրականությամբ մեզ մեծապես օգնել են ԵՊՀ բուրգագիտության ամբիոնի վարիչ, պատմական գիտությունների թեկնածու, լոցենտ Ալեքսանդր Սաֆարյանը, ՀՀ Սփյուռքի նախարարության Սերծավոր և Սիօհին Արևելքի հայ համայնքների վարչության պետ, պատմական գիտությունների թեկնածու Արթուր Դումանը, պոլսահայ մտավորական Տիրան Լոքմազյովյանը, պոլսահայ լրագրող Ալին Օգինյանը, որոնց նույնպես հայտնում ենք մեր շնորհակալությունը:

Կարծում ենք, կատարված ուսումնասիրությունը մի համեստ ճպաստ է պոլսահայ համայնքի արդի վիճակի և խնդիրների մասին պատկերացում կազմելու հարցում, որը կարող է հենք հանդիսանալ հետագա հետազոտությունների համար:

Ռուբեն Մելքոնյան

«Մենք ապրում ենք ամենաազատ երկրում՝
թուրքիայում, որտեղ թուրքը այս երկիր
միակ տերն ու տիրակալն է: Սարդիկ,
ովքեր ծագումով մաքուր թուրքեր չեն,
այս երկրում ունեն միայն ստրուկ,
ճորտ լինելու իրավունք»²:

Մահմութ Էսսար,
Թուրքիայի Հանրապետության
արդարադատության նախարար,
1930թ.:

ՍՏԱՄԲՈՒԼԻ ՀԱՅ ՀԱՍՏԵՎՔԸ ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ. ՊԱՏՍԱԿԱՆ ՀԱՍՏՈՏ ԱԿՆԱՐԿ

Հայերի ներկայությունը Բյուզանդիայի կայսրությունում և
մասնավորապես մայրաքաղաք Կոստանդնուպոլիսում դարերի
պատմություն ունի: Հայերը որոշակի դեր են ունեցել այդ պե-
տության ռազմական, տնտեսական, քաղաքական համակարգե-
րում. ավելորդ չեն հիշել, որ հայկական ծագմամբ կայսերական
դինաստիան 867-1056թթ. իշխել է բյուզանդական կայսրությու-
նում: 1453թ. թուրքերի կողմից Կոստանդնուպոլիս քաղաքի գրա-
վումից հետո և հետագա դարերում օսմանյան սուլթանները
կայսրության տարբեր շրջաններից նաև հայերի էին տեղափո-
խում անվանափոխյալ Ստամբուլ: 1461թ. հիմնադրվում է Պոլսոն
Հայոց պատրիարքությունը, և սուլթան Սեհմեր Բ-ն Բուրսայից
հրավիրում է տեղի առաջնորդ Հռվակիմ Եախսկոպոսին, որն էլ
դառնում է նորաստեղծ պատրիարքության առաջնորդը: Սա-
կայն միայն 1543 թվականին Աստվածատուր Ա-ից սկսած են կի-
րառում պատրիարք տիտղոսը³: Պոլսոն Հայոց պատրիարքությու-
նը դարձավ կայսրության առաքելադավան հայության հոգևոր և

² Аванесов С., Положение национальных меньшинств в Турции, Ереван, 1963, стр. 14.

³ Seropyan V., Ermeni Patrikliği, - Dünden bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, 1994, s. 188.

ազգային կենտրոնն ու կառավարման կարևոր կառույցը: Օսմանյան կայսրությունում հայերը հույների և հրեաների հետ միասին ստացան «միլլերի» (ազգ) կարգավիճակ, և մայրաքաղաք Ստամբուլում զարգացավ ուժեղ հայկական համայնք, որն իր պատմության ընթացքում ստեղծեց յուրօրինակ մշակույթ, գրականություն, հիմնեց Եկեղեցիներ, դպրոցներ և այլ հաստատություններ:

Ընդհանրապես անհերթելի փաստ է, որ հայությունը մեծ ավանդ է ունեցել Օսմանյան կայսրության հասարակական, մշակութային կյանքում, տվել բազմաթիվ հայտնի անուններ այդ ասպարեզներում: Հայտնի է հայազգի ամիրաների, ճարտարապետների, քիչկների, մանկավարժների, արվեստագետների լրջագույն նպաստն օսմանյան պետության տարրեր ոլորտներում: Մակայն հարկ է նկատել, որ օսմանյան տիրապետության տակ գտնվող հայությունը մշտապես ենթարկվել է պետական հալածանքի, որից անմասն չի մնացել նաև պոլսահայությունը: Յավոր, դարեր տևած այդ քաղաքականությունը երթենն իր ազդեցությունն է ունեցել թուրքական տիրապետության տակ գտնվող հայերի հոգեկերտվածքի վրա, և, օրինակ՝ 19-րդ դարի վերջին Կոստանդնուպոլիս այցելած դոկտ. Վիլյամ Գուդելը այսպես է նկարագրում պոլսահայությանը. «Դորսղարյա տառապանքները, հալածանքներն ու տագնապը խոր հետք են քողել ողջ համայնքի վրա... հարատև վախը, տաճանքներն ու նվաստացումները ջնջել են արիության բոլոր հետքերը»⁴:

Օսմանյան կայսրությունը բազմազգ, բազմեթնիկ և բազմակրոն պետություն էր, սակայն տարրեր հանգամանքների հետևանքով՝ ցեղասպանություններ, երնիկ զոումներ, բռնի կրոնափոխություն, ծովում, բնակչության փոխանակում և այլն, Թուրքիայի Հանրապետությունը ժառանգեց մի երկիր, որտեղ բնակչության մեծամասնությունը մուսուլման էր և կային անհամենատ ավելի փոքր թվով այլակրոններ: 1923թ. Լոզանի պայմանագրով այդ այլակրոնների երեք համայնք՝ հայկականը, հունականը և հրեակա-

⁴ Սասունյան Հ., Հայերը պետք է խիզախ և կանխարգելիչ քայլեր ծեռնարկեն թշնամական գործողություններին հակագեղելու համար. www.7or.am/hy/news/2010-06-23/15456/

նը, ճանաշվեցին որպես փոքրամասնություն: Հարկ է ուշադրություն դարձնել, որ Թուրքիայում էրնոկրոնական այլ խմբեր, ինչպիսիք են, օրինակ, ասորիները, լազերը և այլն, չստացան առանձին իրավունքներ ու կարգավիճակ:

Անհրաժեշտ է հստակ շեշտել, որ հանրապետական Թուրքիայում ոչ մուսուլման փոքրամասնությունների նկատմամբ պետության վերաբերմունքը մնաց նույն քշնամականը, իսկ հայածները շարունակվեցին իհն մերողների նորօրյա դրսւորումներով: Այն, որ Թուրքիայի Հանրապետության ստեղծման արդեն սկզբնական շրջանում պետության և պետական գործիչների վերաբերմունքը փոքրամասնությունների նկատմամբ ծայրահեղ անհանդուրժողական էր, փաստում են հենց թուրք տարբեր դեկավարների հայտարարությունները: Այստեղ հարկ ենք համարում մեջքերել Թուրքիայի Հանրապետության իհմնադիր նախագահ Մուսաֆիա Քեմալ Աքարուրքին և Թուրքիայի առաջին վարչապետ Իսմեր Ինենյուին վերագրվող մի տարածված ավանդագրույց, որը լավագույնս ի ցույց է դնում պետական նոտեցումը փոքրամասնությունների հարցին: Այսպես, հանրապետության առաջին տարիներին վարչապետ Իսմեր Ինենյուն պատրաստվում է Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի հաստատմանը ներկայացնել փոքրամասնությունների մասին օրինագիծ և այն քննարկելու համար այցելում է նախագահ Աքարուրքին, որը նրան ընդունում է նախագահական պալատի ծաղկանոցում, որտեղ լինում են բազմատեսակ ծաղիկներ: Լսելով վարչապետ Ինենյուի՝ փոքրամասնություններին վերաբերող օրինագիծի հարցը՝ Աքարուրքը հետագում է դրա քննարկումը հաջորդ օրվան: Վարչապետի գնալուց հետո նախագահը կարգադրում է արմատախիլ անել պարտեզի բոլոր ծաղիկները և քողմել միայն կակաչները: Հաջորդ օրը Իսմեր Ինենյուն, գալով Աքարուրքի մոտ, անմիջապես նկատում է, որ ծաղկանոցում մնացել են միայն կակաչները: Ինենյուի՝ ինչո՞ւ են արմատախիլ արվել մյուս ծաղիկները հարցին Աքարուրքը պատասխանում է. «Փոքրամասնություններին հանեցի թափեցի»⁵:

⁵ <http://www.bakterim.net/ataturk-ve-ilkeleri/167159-ataturkten-muhtesem-bir-ders-konu-azinliklar.html>